

Єфремова Н. В.

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри історії держави і права

Національний університет «Одеська юридична академія»

СТВОРЕННЯ БІБЛІОТЕКИ ПРИ РІШЕЛЬЄВСЬКОМУ ЛІЦЕЇ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ОДЕСІ

У першій чверті XIX ст., в Російській імперії почали розвиватися ідеї станово-професійної освіти. Для того, щоб задовольнити потреби непривілейованих прошарків суспільства в практичній освіті, при деяких гімназіях та повітових училищах почали відкриватися окремі класи для викладання наук, потрібних для покращення торгівельної діяльності та в промисловості. Власно ця політика і сприяла заснуванню комерційної гімназії в Одесі (1812 р.) та спеціалізованого морехідного класу при Херсонській гімназії (1814 р.). В той же час, в Російській імперії, в контексті впровадження спеціалізації навчальних закладів, починала складатися нова система підготовки юристів. Профільна орієнтація юридичних навчальних закладів була викликана практичними потребами застосування законодавства в різних сферах суспільного й господарського життя країни. Ці тенденції проявились і в житті м. Одеси, яка стрімко розвивалась, перетворюючись на одне з передових міст імперії.

Як в Одесі так і в самому Новоросійському краї тих часів, реформи в освітній системі стали втілюватися в життя під керівництвом градоначальника Армана Еммануеля Софія-Септимані де Віньєро дю Плєсі, граф де Шинон, 5-й герцог Рішельє (в Росії його називали Еммануїл Осипович де Рішельє. – авт.) з урахуванням місцевих потреб та особливостей.

Багато зусиль в ліцеї докладали у справі розвитку бібліотеки. Упродовж першого десятиліття існування Рішельєвського ліцею книги досить регулярно поступали в його бібліотеку з інших учбових закладів, передусім – з Харківського, Казанського і Санкт-петербурзького

університетів. У свою чергу, з Одеси книги спрямовувалися в Ніжинську гімназію.

Бібліотека ліцею складалася з «рухливої» (з учбових книг, що продавалися учням) і «нерухомої» (чи основний). Власником «рухливої і нерухомої» бібліотеки в 1816 р. був титульний радник, учитель повітового училища Кирило Іванович Кучеровський, якому ставилося в обов'язок записувати всі надходження до «книги нерухомої бібліотеки» [1, арк. 24]. Враховуючи вплив єзуїтів в перших учбових закладах Одеси, можна припустити, що книги для ліцею поступали переважно з Відня та з Віленської академії. В усякому разі, серед книг, що надійшли до бібліотеки Рішельєвського ліцею, нерідко зустрічаються книги з штампом цього учбового закладу, який був одним з головних центрів впливу Спільноти Ісуса в Російській імперії [2, с. 32].

Сучасні дослідники відзначають, що в збережених архівних документах йдеться не про бібліотеку, що належала Рішельє, а про книги, придбані у Франції першим директором ліцею — абатом Николем на суму 20938 франків (з них 15000 франків було пожертвовано Рішельє). Ще за два роки до указу про утворення ліцею в листі герцогові абат пропонував використовувати платню, призначену директоріві майбутнього закладу, на бібліотеку ліцею і висловлював готовність піти на цю жертву.

На комплектуванні бібліотеки відбилася специфіка Одеси як портового міста: як вже було зазначено, багато книг надходило в бібліотеку ліцею з зарубіжжя, морем. З метою покращення справи постачання книг до ліцею, 1 лютого 1819 р. правління закладу повідомило Одеську портову митницю про «Привезені з Константинополя на Російському судні Полака Катерина в одному ящику 110 книг тих, що належать Одеському Рішельєвському ліцею» [3, арк. 10].

Книги привозили з Європи і сухопутними трактами, що неминуче породжувало проблеми з цензурою. Нагадаємо, що посаду цензора для нагляду за ввезенням іноземних книг в Одесі заснували спеціальним указом в

1796 р. [4, с. 137]. З метою уникнути проблем з постачанням книжок до бібліотеки Ремі-Жилле в 1917 р. подав рапорт на ім'я попечителя Харківського університету з проханням отримувати книжки з зарубіжжя «не подвергая оных цензуре Департамента Полиции. ... чтобы право сие присвоено было единожды на всегда сему общественному заведению, которое часто принуждено будет выписывать из за границы нужные книги, и которое по своему отдалению от средоточий главного правительства, будет подвергаться остановкам весьма предосудительным просвещению...» [5, додаток 2].

Потреба в науковій та іншого роду літературі в Одесі зростала, тому на прохання графа М. С. Воронцова, імператор Микола I 13 (25) вересня 1829 р. видав наказ про утворення в Одесі міської публічної бібліотеки – другої в Російській імперії (після Санкт-Петербурзької). Оскільки в Одесі наприкінці 1829 р. спалахнула епідемія чуми, відкриття бібліотеки відбулося лише 15 (27) квітня 1830 року. До цього часу її зібрання налічувало вже 5 000 книг. З перших років свого існування бібліотека розглядалася як центральна в Новоросійському краї. В той час вона була розташована в тій же будівлі, що і музей Товариства історії і старожитностей.

Формулюючи свої міркування про умови «розумового прогресу» ліцею і Одеси в цілому, герцог де Рішельє надавав особливе значення заснуванню великої друкарні і появі літературно-політичної і комерційної газети [6, р. 525]. Без сумніву, наявність гідної бібліотеки також вбачалась їм як неодмінна умова функціонування учбового закладу, якому пророчили роль майбутнього інтелектуального центру півдня Російської імперії.

Сучасні дослідники історії бібліотеки при Рішельєвському ліцеї зазначають, що чверть книжок бібліотеки були призначені для вивчення права, але їх більша частина закупалась чи дарувалась з середини XIX ст., що було пов'язано із розвитком юридичного відділення.

До 1837 року Рішельєвський ліцей був середнім учбовим закладом підвищеного типу. Його вихованці, закінчивши курс, залишалися при ліцеї на

шість років: перші чотири роки в ролі наглядачів і два роки – ад'юнктами при професорах. Також при ліцеї було два дворічні вищі додаткові училища, в одному викладали правознавство та політичну економію, а в другому – комерційні науки і бухгалтерію. Випускники внутрішніх і зовнішніх класів ліцею мали право вступати в обидва додаткові училища, а вихованці педагогічного інституту могли продовжити навчання лише в училищі правознавства і політичних наук.

Навчання в додаткових училищах тривало 2 роки (§ 134 Статуту) і було безкоштовним (§ 144 Статуту). Саме у додаткових училищах вводилася спеціалізація, характерна для вищої школи, проте вона була досить умовною. Юриспруденцію вивчали вихованці училища правознавства і політичних наук: 1 рік – правознавство, а 2 – політичну економію (8 місяців) та початковий курс «суспільного права» (4 місяці). У комерційному училищі на 2 році навчання опановували курс комерційного та морехідного права [7, с. 23]. Усі ці предмети вів один штатний професор юриспруденції та політичної економії.

Вважається, що остаточно статусу «вищої на державному рівні» юридична освіта в Рішельєвському ліцеї набула у 1847 році, коли випускники юридичного відділення Рішельєвського ліцею вперше отримали дипломи і значки державного зразка про вищу юридичну освіту [8, с.23].

З часу урочистого відкриття 1 травня 1865 року Імператорського новоросійського університету в Одесі на порядок денний знов виринула проблема організації бібліотеки при університеті. На початковому етапі вона закладалась на частині фондів бібліотеки Рішельєвського ліцею. Бібліотека повинна була задовольняти потреби студентів та науковців 3-х факультетів: фізико-математичного, історико-філологічного і юридичного. Однак поповнення бібліотеки науковою та навчальною літературою здійснювалось, як і загальне фінансування університету за кінцевим принципом. Тож через постійний брак коштів з державного бюджету, це питання часто вирішувалось за рахунок меценатів та приватних подарунків.

Отже, хоча бібліотека веде свій початок ще з часів існування Рішельєвського ліцею, формування її основного фонду та інфраструктури відбулося за активної участі ректорства університету – Ф.І. Леонтовича. Ще у середині 1868 року, його, тодішнього екстраординарного професора, було відряджено до Варшави для придбання в університетську бібліотеку надзвичайно цінного зібрання юридичної літератури у видатного історика права Ромуальда Губе [9, с. 315]. З тих часів він не припиняв опікуватись фондами бібліотеки.

Студенти університету, які користувались книжками з фондів бібліотеки були зобов'язаними берегти книжки та своєчасно їх повертати. Про факт заборгованості студента перед бібліотекою, або відсутності такої видавалась довідка.

Стараннями науковців університету та меценатів, університетська бібліотека постійно поповнювалась науковою літературою та рідкісними виданнями з юриспруденції, з історії права, церковного права. До 1917 року вона вважалась одною з найкращих бібліотек в Російській імперії та займала одне з провідних місць за кількістю та якістю наукової юридичної літератури.

В свою чергу це безумовно сприяло якісній підготовці талановитих юристів, адвокатів і прокурорів того часу. І навіть після приходу до влади більшовиків, значна частина фондів наукової бібліотеки університету зберігалась у гарному стані.

Література

1. ДАОО, ф. 44., оп. 1, спр. 38 (1804-1817), арк. 24.
2. Полевщикова Е. В. Библиотека Ришельевского лицея в 1817-1828 гг. (по материалам Государственного архива Одесской области) / Е. В. Полевщикова // Вісник Одеського національного університету. Сер. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2007. – Т. 12, вип. 4. – С. 32.
3. ДАОО, ф. 44, оп. 1., спр. 4 (1819 г.), арк. 10; ДАОО, ф. 44, спр. 6,

9 (Додатки).

4. Фельдман В. С. На заре одесской книжности / В. С. Фельдман // Есть город у моря. Краеведческий сборник. – Одесса, 1990. – С. 137.
5. ДАОО, ф. 44, оп. 1, спр. 4 (1819), арк. 10; Спр. 6, 9. – додаток 2.
6. Richelieu, le duc de. Correspondance et documents, 1766-1822 / Publié par M. Polovtsoff. – St.Pétersbourg, 1887. – P. 525.
7. Міхневич Л. В. Рішельєвський ліцей – витoki вищої юридичної освіти в Одесі / Л. В. Міхневич // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України Серія : Право : зб. наук. пр. / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – Київ, 2013. – Вип. 182, ч. 3. – С. 23.
8. Триумфальне десятиліття: Одеська національна юридична академія / [ред. кол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.]. – Одеса : Юридична література, 2007. – С. 23.
9. Музичко О. Є. Адміністративна та педагогічна діяльність Ф. І. Леонтовича у Новоросійському університеті [Електронний ресурс] / О. Є. Музичко // Електронний часопис «Південна Україна». – 2002. – № 7. – С. 313-322. – Режим доступу: <http://web.znu.edu.ua/pu/573.ukr.html>